SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

Velké letní představení jazykové typologie – DGfS-CNRS Summer School on Linguistic Typology (SSLT)

Jan Křivan
Ústav lingvistiky a ugrofinistiky, FF UK, Praha
jan.krivan@seznam.cz

Ve dnech 15. 8. – 3. 9. 2010 se v německém Lipsku konala Letní škola jazykové typologie, setkání otevřené pokročilým studentům lingvistiky a dalším zájemcům o otázky jazykového srovnávání z celého světa. Jednalo se o velkou událost, a to jak počtem účastníků a mezinárodním dosahem (na 200 mladých lingvistů z 34 zemí), tak svojí propracovanou odbornou náplní. Protože jsem měl příležitost se akce osobně zúčastnit jako jediný účastník z České republiky, přináším tuto zprávu. Věřím, že může inspirovat čtenáře SALi k tomu, aby se na podobnou akci příště sami vydali.

Nejprve základní fakta o organizaci. Na lipské letní škole se tento rok spojily dvě tradice: jednak místní škola Leipzig Spring School on Linguistic Diversity, kterou zatím dvakrát (2006, 2008) pořádal Institut Maxe Plancka pro evoluční antropologii (MPI-EVA) společně s Lipskou univerzitou, a tradice škol, které pravidelně od roku 2001 pořádá Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft (DGfS). Na celém podniku se navíc ještě podílela francouzská federace pro výzkum typologie a jazykových univerzálií, která je součástí Centre national de la recherche scientifique (CNRS). Hlavní organizační tým tvořili němečtí lingvisté Martin Haspelmath (MPI-EVA), Balthasar Bickel (Universität Leipzig) a Katharina Hartmann (Humboldt Universität Berlin, DGfS). Jednacím jazykem byla angličtina.

Letní škola nabídla kurzy v mnoha lingvistických odvětvích, jejichž jednotícím rámcem byl typologický pohled na jazyk (byla zde zastoupena různorodá témata fonologická, morfologická, syntaktická, sémantická, areálová typologie, typologie znakových jazyků, jazykový kontakt, osvojování prvního i druhého jazyka aj.). Kurzy vedli zkušení přednášející z evropských univerzit a výzkumných pracovišť.

Pro lipskou školu je charakteristický velmi propracovaný systém organizace, na které se podílí řada místních studentů. Každý účastník na začátku obdržel rozsáhlou brožuru, v níž byly do nejmenšího detailu připraveny veškeré informace pro celou dobu pobytu. Starost o doplňkové aktivity pomohla vytvářet a posilovat rozličné společenské vazby, a to i přes vysoký počet zúčastněných a nabitý přednáškový program. Každodenně bylo organizováno setkání v jednom z mnoha místních podniků (tzv. Bar of the day), o víkendech bylo možné společně navštívit okolní města nebo věnovat se turistice, organizována byla filmová promítání či návštěva zoo s odborným výkladem o výzkumu primátů…

Jak vypadal samotný program? Každý den byl rozdělen do čtyř jedenapůlhodinových přednáškových bloků, každý o třech paralelních kurzech. Přitom jednotlivé předměty probíhaly v průběhu jednoho až dvou týdnů a skládaly se celkem z osmi bloků. V součtu si tedy každý účastník mohl za tři týdny zapsat sedm plnohodnotných kurzů. Kromě toho se v průběhu tří týdnů konalo celkem šest večerních plenárních přednášek. V rámci harmonogramu byl i jeden celý den vyhrazen studentské konferenci (LESCOL) a o víkendech proběhly dva typologické workshopy (o valenci a o referenční hierarchii) související s projekty řešenými na MPI-EVA a na Lipské univerzitě.

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

Výběr z programu

Dovolím si nyní krátce představit náplň několika zajímavých kurzů. V první řadě jde o přednáškový cyklus Martina Haspelmatha věnovaný povaze morfosyntaktických univerzálií. Martin Haspelmath, jeden ze současných nejvlivnějších světových typologů, zde představil hlavní metodologická témata, jimiž se zabývá v posledních letech. Věnoval se např. rozdílům v chápání univerzálií funkcionalistickou typologií a generativní tradicí, historickým posunům v typologii a v nahlížení na univerzálie (mj. současnému směřování jazykové typologie od univerzalismu k jazykovému partikularismu), rozdílu mezi deskriptivními kategoriemi a komparativními koncepty, úloze frekvence a diachronním univerzáliím či (ne)možnostem definovat slovo jako mezijazykovou kategorii. Většina těchto témat je podrobně rozebrána v portrétu Martina Haspelmatha v tomto čísle SALi na s. 89–102.

Z dalšího programu bych rád alespoň zmínil kurzy věnující se jazykovým rysům a konceptu tzv. kanonické typologie (Greville G. Corbett), mezijazykovému zkoumání reflexivity a reciprocity (Ekkehard König a Claire Moyse-Faurie), kvantitativním metodám v typologii (Balthasar Bickel), dokumentaci, lexikografii a typologii oceánských jazyků (Isabelle Bril a Ulrike Mosel), praktické práci s databázemi, archivy, anotacemi a korpusy (Peter Wittenburg a Jacquelijn Ringersma), kreolským jazykům (Susanne Michaelis), lexikální typologii (Maria Koptjevskaja-Tamm, Martine Vanhove a Peter Koch) a osvojování druhého jazyka (Christiane von Stutterheim a Monique Lambert).

Podrobněji se teď podívám na dva kurzy, které se věnovaly otázkám srovnávání v lingvistických odvětvích, v nichž lze širokou typologickou perspektivu dosud považovat za novum. Jde také o dvě disciplíny, jejichž výsledky zkoumání mají blízko k praktickým aplikacím: o typologii znakových jazyků a o mezijazykový výzkum při osvojování prvního jazyka. Empirický sběr dat v těchto oblastech zkoumání je velmi náročný, a proto se donedávna zaměřoval výhradně na jazyky, které jsou lingvistům dobře známé. Obě odvětví mají jasné společné rysy: dosud vycházejí z relativně malého vzorku jazyků a přitom vyžadují přísnou metodologii a etické zásady při sběru i analýze dat. Postupné pronikání výzkumu k dalším jazykům ovšem již teď přináší zajímavé vhledy a informace.

Typologie znakových jazyků

Výsledky svého výzkumu znakových jazyků představila Ulrike Zeshanová. Profesorka prestonské University of Central Lancashire se zaměřuje jak na terénní a aplikovaný výzkum znakových jazyků v rozvojových (nezápadních) zemích, tak na srovnávání všech znakových jazyků. Tyto dvě oblasti jsou velmi provázané.

Samotné typologické zkoumání znakových jazyků, jehož je Zeshanová přední iniciátorkou, má dva rozměry: jednak obohacuje jazykovou typologii o celou větev jazyků, které se od mluvených jazyků odlišují způsobem produkce i percepce, jednak odhaluje jazykovou diverzitu právě v rámci skupiny znakových jazyků. Výzkum má na základě toho dva souběžné praktické cíle: (i) podrobnou dokumentaci jednotlivých znakových jazyků ve světě, (ii) mezijazykové zkoumání širokých vzorků geneticky a areálně neovlivněných znakových jazyků s ohledem na individuální gramatické a sémantické domény. Kladou se např. následující otázky: Do jaké míry se mezi sebou liší znakové jazyky? Proč různé sémantické/morfosémantické domény vykazují různý stupeň variace napříč znakovými jazyky? Jak se liší znakové jazyky jako skupina od mluvených jazyků a jak rozumět tomu, když se mluví o znakovém jazyku jako o odlišném

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

jazykovém typu? Do jaké míry jsou typologické univerzálie zjištěné na mluvených jazycích platné pro znakové jazyky? Co to vypovídá o kognici? V kurzu byly probírány související otázky sociolingvistické, metodologické (s nimiž velmi úzce souvisí etika jazykové dokumentace) i výsledky vlastního mezijazykového srovnání negace, otázek a posesivity.

Pro představu, jak komplexní je typologická perspektiva tohoto výzkumu, se zaměřím blíže na hledisko sociolingvistické. Na základě různých sociálních proměnných Zeshanová ukazuje různé situace fungování znakového jazyka ve společnosti neslyšících. V závislosti na počtu uživatelů, jejich jazykovém kontaktu se slyšícím okolím a mluveným jazykem, oficiálním statusu znakového jazyka a jeho úloze ve vzdělávání a stupni ohrožení znakového jazyka lze dospět ke třem velmi rozdílným typům.

První typ lze pozorovat v moderních západních společnostech, např. ve Velké Británii (patřil by sem i český znakový jazyk). Neslyšící žijí v malé komunitě, přitom ale udržují kontakt s dominantním mluveným jazykem (včetně užívání kontaktní variety, např. znakované angličtiny), jejich znakový jazyk má uznaný oficiální status, neslyšící jsou speciálně školsky vzděláváni.

Druhý typ reprezentuje znakující komunita v Indii. Společenství neslyšících, kteří jsou koncentrováni na jednom prostoru, je zde velmi rozsáhlé a izolované, neslyšící udržují jen omezený kontakt s mluvící většinou (částečně odezírají a užívají prstovou abecedu, kontaktní varieta se však nevyvinula), jejich znakový jazyk nemá oficiální status, sami jsou pouze omezeně speciálně vzděláváni.

Třetí odlišná situace je v některých vesnicích (tzv. deaf villages), např. na Bali. V důsledku dědičně podmíněných sluchových poruch se tam dlouhodobě rodí nezvykle vysoké procento neslyšících. Ti odmalička vyrůstají v malé, ale integrované smíšené, tedy mluvící i znakující komunitě (např. znakový jazyk kata kolok na severu Bali ovládají více než dvě třetiny z dvou tisíc obyvatel vesnice s 50 neslyšícími). Neslyšící jsou zde čistě monolingvní (neužívají náhradní komunikační prostředky), nejsou vzděláváni a jejich znakové jazyky nemají žádný oficiální status. Objev těchto vesnic v rámci typologie znakových jazyků do značné míry odpovídá objevu malých „exotických“ jazyků klasickou lingvistickou typologií. Pro výzkum znakových jazyků jsou tyto komunity velmi cenné, např. tím, že tamní neslyšící děti si jazyk osvojují od útlého věku přirozeným způsobem.

Variace při osvojování prvního jazyka

Na řadu otázek studia vývoje dětské řeči se zaměřoval kurz Eleny Lievenové a Sabiny Stollové, výzkumnic MPI-EVA. Obě přednášející kriticky ukázaly dosavadní výsledky výzkumu o osvojování jazyka i obecné zásady a konkrétní přípravu, provádění a analýzu mezijazykových studií (jak korpusových, tak experimentálních). Např. byly představeny experimentální studie, které se zaměřují na systémové jednotky dětského jazyka, ale i na výzkum komunikační situace jako celku: studium interakce, záměrnosti a pozornosti; design takového výzkumu je velmi náročný a vyžaduje součinnost celé řady vědců (lingvistů i psychologů).

Stollová představila mj. terénní výzkum osvojování jazyka ve východonepálském tibetočínském jazyce chintang (jazyk s přibližně 6 tisíci mluvčími), který probíhá v rámci rozsáhlého německého projektu dokumentace ohrožených jazyků (DoBeS). Novým postupem, který se zde prosazuje, je zaměření na přirozená data. Zatímco většina dřívějších studií se experimentálně soustřeďovala na velmi nepřirozenou komunikaci (typická situace: matka si hraje s dítětem v umělém vnitřním prostředí, bez účasti dalších dětí), při výzkumu dětí chintangu se

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

sleduje jejich přirozená komunikace, a to i ve vnějším prostředí v různých situacích a často za účasti dalších dětí (a někdy i bez účasti matky). V pozadí tohoto přístupu je snaha porozumět tomu, jak si děti mohou (v dané společnosti i obecně) osvojovat jazyk. Teoreticky možné jsou různé způsoby: není předem jasné, do jaké míry (a jak přímý) má vliv mluva matky/chůvy na dítě; zda se děti učí od ostatních dětí; zda se učí posloucháním a pozorováním; imitováním dospělých… Od takto získaných dat v empirickém výzkumu lze očekávat, že postupně ukáží, které teoreticky možné způsoby osvojování jazyka jsou dětmi v různém sociálním a kulturním prostředí skutečně využívány a v jakém vzájemném poměru. Porozumění těmto otázkám může mít v konečném důsledku vliv i na různé aplikované disciplíny, především na ty, které se věnují poruchám ve vývoji dětské řeči.

Tolik výběr z bohaté nabídky lipské letní školy. Více informací o SSLT včetně přednáškových materiálů lze nalézt na internetové stránce <http://www.eva.mpg.de/lingua/conference/2010_summerschool>.